

Марыя Канапніцкая (Maria Konopnicka) (1842 – 1910) Сярод асноўных зборнікаў навэлаў Марыі Канапніцкай варта назваць наступныя: першы зборнік пісьменніцы “Чатыры навэлы” (Cztery nowe, 1888), “Мае знаёмыя” (Moi znajomi, 1890), “На дарозе” (Na drodze, 1893), “Людзі і рэчы” (Ludzie i rzeczy, 1898), “На нармандскім беразе” (Na normandzkim brzegu, 1904).

Дым (Dym)

Колькі б яна ні глядзела ў акно свайго пакойчыка, столькі разоў бачыла той дым, што шэрым слупам валіў з вялізнага коміна завода. Часамі яна нават знарок адводзіла ад нейкай работы свае старыя вочы, каб цікнуць на яго хоць раз. У позірку тым была дзіўная асалода і быццам пяшчота. Людзі ішлі і праходзілі, спяшаючыся, у розныя бакі, рэдка хто з іх зірне ўгару на той комін, яшчэ радзей каторы заўважыць сінюю паласу дыму. А для яе гэты дым меў асаблівае значэнне, ён прамаўляў, і яна разумела, успрымала яго як жывую істоту.

Калі досвіткам на малочна-белым фоне неба, што пералівалася колерамі зары, дым пачынаў клубіцца чорнымі ахапкамі, патыхаючы вострым, куслівым смуродам сажы, старая ведала, што там, у кацельні, каля топкі стаіць яе Марцысь, распальвае агонь, гаспадарыць сабе, высокі, танклявы, спрытны, у сінняй палатнянай блузе, падперазанай скураным рамянём, у пілотцы на светлай чупрыне, з расхрыстаным каўняром.

– Ого! – шаптала яна тады з усмешкай. – Марцысь дае...

І сапраўды «даваў». З руплівасцю навічка сыпаў у топку вуголле, кошык за кошыкам, працуючы і за сябе і за качагара, горды сваёй свежай годнасцю кацельшчыка. А разам з тым у душы яго вялікім, ясным полымем выбухалі песні, ад якіх у кацельні гучна было ад світання да ночы.

Аднак неўзабаве дым пераставаў клубіцца чорнымі ахапкамі, яны бялелі, рабіліся радчэйшымі, лягчэйшымі, а тады ўжо ўздымаліся ў чысты блакіт лёгкім ды роўным слупам.

Малюнак гэты распагоджваў удовіна сэрца радасцю і спакоем.

– Усё добра, – шептала яна, – усё добра, Богу святому дзякаваць! І завіхалася па маленькім пакойчыку, засцілала свой ложак і сынаў тапчан, падмятала падлогу старым бярозавым венікам, распальвала дровы на камінку, каб гатаваць абед.

Тады насупраць вялікага заводскага коміна з раскошным слупам дыму ў блакіт уздымалася тонкая, сіняявая пасмачка над дахам мансарды, дзе ўдава жыла, – пасмачка такая кволая, слабенькая, як подых старых грудзей, што дасталі яго з агню.

Аднак малады кацельшчык заўсёды тую пасмачку заўважаў. І не толькі заўважаў, але і ўсміхаўся, гледзячы на яе. Ён добра ведаў, што там, каля камінка яго старая маці ў беленькім чэпчыку, падперазаная ружовым фартухом, маленькая, зморшчаная, ссутуленая, гатуе яму які-небудзь выдатны боршч або цудоўны крупнік. Часамі нават яму здавалася, што ён выразна чуе пах усёй гэтай смакаты.

Тут ён з падвойным запалам падкідаў у топку яшчэ шуфель вуголля і, пакуль качагар чухаў сваю чупрыну, ён, стоячы адной нагой на падмуроўцы, рухавы і гнуткі, паспяваў спраўляцца за двух.

Так вось насупраць адзін аднаго і цягнуліся ў неба тыя два подыхі: завода і мансарды, яны, знікаючы ў чыстым блакіце, можа, недзе там і злучаліся ўгары.

Апоўдні заводскі дым рабіўся крыху радчэйшым. Агромністыя лёгкія махінаў запавальнялі сваю работу, выпушчаная пара раз і другі раз пранізвала паветра вострым, непрыемным свістам, а хлопец урываўся ў пакойчык, як бура.

– Мама, есці! – крычаў ён з парога і, шпурнуўшы пілотку на стол, падб'ягаў да клеткі з драздом, што вісела ў акне. Дрозд, толькі ўбачыўшы хлопца, вітаў яго працяглым свістам, падобным да заводскага свістка, а потым пачынаў выводзіць усё тое, чаго навучыўся ад Марцыся. Хлопец станавіўся перад клеткай, рукі ў кішэнях, і таксама свістаў. Ажно ад гэтага свісту трэсліся сцены.

А маці тым часам расцілала на сталe прыгожы жоўты настольнік з блакітнымі аленьмі, ставіла глыбокую фаянсавую міску крупніку, баршчу з мазгаваю косткай ці гарохавага супу з в'ядлінкай, а то і заціркі, як калі выпадала... Побач з міскай клала яна вялікі бохан хлеба, галоўнае ў падмацунку.

Бохан гэты знікаў амаль напалавіну, як толькі хлопец прысядаў каля яго. Кроіў лусту за лустай, абмакаў у місачку з соллю і тольк прыгаворваў:

– Добры хлеб, мама!

– Добры, сынок! – кожны раз падтаквала ўдава. – Еш на здароўечка! Ды Богу міламу дзякуй!

Хлопца ўпрошваць не трэба было. Разам з хлебам знікала і тое, што ў місе.

– Добры боршч, мама, – казаў ён тады.

А маці ела ўсё памалей. Памешвала лыжкай у талерцы, дзьмухала туды. Аднак баршчу неяк усё не меншала. Калі ж хлопец, справіўшыся са сваім, выціраў верхам далоні свае, ледзь прыкметныя, вусікі, яна пыталася:

– А можа, ты, сынку, яшчэ... Сёння мне штосьці не вельмі...

Хацела давесці яму, што ёй не да смаку, але баялася адкрытай маной саграшыць, таму што боршч быў выдатны.

– Ды ўжо ж, – казаў хлопец, – калі мама не хоча...

Яна хуценька падстаўляла яму сваю талерку, прыгаворваючы:

– Еш, дзіцятка, еш! На добрае здароўечка...

Хлопец браўся за яду па-свойму.

– Што вы, мама, хочаце ад гэтага баршчу? – пытаўся ён. – Каралеўскі боршч!

– Быў бы ён, быў бы сынку, – адказвала яна, міргаючы вачыма, – але ж мне ў яго не хапіла лаўровага лісту...

Здаралася, што хлопец усяго не з’ядаў.

Тады яна злівала астатак у гліняную місачку і ставіла на камінку, каб сын не заўважыў.

Гэты астатак яна ўжо лічыла выключна сваім і, калі хлопец выходзіў, падмацоўвалася гэтым, у прыкуску з рэшткамі хлеба.

Увесь абед адбываўся з незвычайнай хуткасцю. Маладога кацельшчыка падмянялі толькі тады, і ён павінен быў спяшацца. Пад'еўшы, хрысціўся размашыста, цалаваў матчыну спрацаваную, худую руку, хапаў пілотку і, свіснуўшы на развітанне дразду, стрымгалоў бег з мансарды на ніз. Удава спынялася тады пасярод пакойчыка са знятым са стала настольнікам у руках і слухала грукат сынавых ног з трывожнай і адначасна шчаслівай усмешкай.

– Святы Антоні! – гаварыла яна, пакручваючы галавой. – От дзе ляціць! Ногі яшчэ паломіць... сходкі паразбівае...

І стаяла так, заслухаўшыся, пакуль унізе не грукнуць выхадныя дзверы ды не сціхне рэха гэтай шалёнай кананады маладых, дужых ног. Тады толькі канчала складваць настольнік, мыла посуд, на камінку абгортвала жар попелам і, сеўшы каля акна, лапіла сынаву вопратку і бялізну.

Калі гэта было ўлетку, яна магла яшчэ доўга, вельмі доўга бачыць дым над заводскім комінам. Часамі так магла на яго заглядзецца, што і работа выпадала з рук...

Бо ён прымаў дзіўныя формы і колеры.

То як жалезная гадзіна выкручваўся з уласных згібаў, усё далей ды ўсё вышэй; то павяваў у паветры лёгенькай заслонай, рассяваючы вакол сябе ружовыя аблачынкі; то, як з кадзіла, ішоў проста ўгару, мякка кудзелячыся па баках; то, як вялізны султан, зіхацеў у сонцы, выдыхаючы з коміна, як са шлема; то выцягваўся ў нейкія дзіўныя постаці, у нейкія незямныя мары, у нейкія прывіды...

Часамі вецер надзімаў яго, быццам ветразі вялікага карабля; часамі разрываў, як ахапкі кудзелі, часамі гнаў, як чарнявы туман. Калі ж дажджылася, стаяў ён над комінам цяжкаю хмарай, анучамі чапляўся на платы і тоўкся над зямлёй, не ведаючы, куды дзецца.

Зімою ўдава запальвала каля камінка лямпу і пры святле яе вязала на продаж тоўстыя панчохі.

І хоць ад акенца моцна дзьмула і шэрань залятала ў пакойчык праз спархнелыя рамы, яна падыходзіла да яго зноў і зноў, каб зірнуць на завод.

Ён свяціўся насупраць мансарды шэрагам асветленых вокан, гудзеў унутранай працай сваіх агромністых лёгкіх, бразгацеў жалеззем, званіў малатамі, скрыгатаў зубамі пілаў, шыпеў джаламі растапляных металаў. Дым, які цяпер на фоне густой сінечы неба валіў з коміна, быў палымяны, пырхаў агнём, страляў снапамі іскраў, як ракетамі.

У небе ад яго стаяла шырознае зарава, а ў далечыні разыходзіліся ціхія водсветы.

Удава глядзела на іх у задуме.

З гэтай задумы яе выклікаў свіст дразда, бо той, разбуджаны святлом завода ў іхняе акенца, пачынаў сваё высвістанне. У пакойчыку рабілася весялей, на камінку палаў агонь, а дрозд ажно глушыў старую сваім свістам. Калі ж на небе была поўня, уся тая вогненная краса раставала ў месячным ззянні.

Толькі познім вечарам вяртаўся сын і з парога зноў гукаў:

– Мама, есці!..

І разам з гэтай маладой, дужай істотай у пакойчык вярталася весялосць, смех і свабода. Цяпер ужо не так спяшаючыся, хлопец падмацоўваўся, трохі расказваў матцы пра сёе-тое з пражытага дня, пасля пачынаў шырока пазяхаць, пацягвацца, тады ўжо і дрозд не забаўляў яго.

– Лажыся, сыноч, лажыся, – казала маці, гладзячы яго па галаве. – А то ж заўтра зноў табе трэба да дня...

– Лягу, мама... – адказваў ён сонна. – Стаміўся я страшэнна!

– А памаліся ж, сыноч, – нагадвала яна.

– Памалюся, мама.

Цалаваў яе руку, кленчыў перад сваім тапчаном і, схіліўшы галаву на складзеныя далоні, хутка вышэптаў «Ойча наш» і «Багародзіцу», раз-пораз перапыняючы малітву магутным пазяханнем, пасля чаго грукаў у грудзі кулаком, хрысціўся размашыста і, хуценька зняўшы адзенне, валіўся на цвёрдае ложка.

Амаль адразу ён засыпаў, у пакойчыку чулася яго роўнае, глыбокае дыханне, а маці доўга яшчэ шаптала свае малітвы перад вобліка Багародзіцы, які чарнеўся з пазалоты.

Нарэшце лямпачка гасла, дрозд пераставаў шамацець у клетцы, усё аціхала, каб зноў абудзіцца на золку.

З абуджэннем гэтым заўсёды было шмат клопату. Удава спала па-старэчы, коратка і чутка, як быццам ашчаджаючы гадзіны жыцця перад вялікім сном у дамавіне.

З такога сну яна абуджалася пасля другіх пеўняў, задоўга да першага заводскага гудка, цяжка ўставала з пасцелі, тупала па пакоіку, рыхтуючы сыну поліўку і шэптам молячыся. У акенцы тады стаяла вялікая і ціхая зорка-заранка, свецячы проста ў твар соннаму хлопцу. Раз-пораз глядзячы на той твар, маці рада была б ужо і паднімаць свайго адзінага, але глыбокі хлопцаў сон стрымліваў яе.

– Хай сабе! – шаптала яна. – Хай сабе яшчэ хоць крышачку паспіць...

І толькі калі ўжо чуўся другі, значна пранізлівейшы заводскі гудок, яна пачынала будзіць:

– Марцысь! Га!.. Марцысь! Уставай, сыноч! Свішчуць...

Хлопец павяртаўся галавой да сцяны.

– Гэта дрозд, мама, – гаварыў не зусім прытомна.

– Які табе дрозд! На заводзе свішчуць, а не дрозд!

Ён пацягваўся, накрываўся з галавой, мармытаў, аднак маці не адступала. Начное дзяжурства канчалася, кацельшчык павінен бы стаць на сваё месца раней за рабочых. Паўтаралася гэта ўвесь тыдзень, не выключаючы нядзелі.

Ды вось аднойчы, калі ўставаць было яшчэ ранавата, хлопец сам усхапіўся з крыкам і сеў на пасланні.

Маці была ўжо каля яго.

– Што з табой? Што, сыноч? – пыталася ўстрывожана.

Ён не адказваў. Глядзеў на яе на ўсе вочы, губы дрыжалі, лоб пакрыўся халодным потам. Расшпіленая на грудзях кашуля паднімалася ад моцных, нават чутных удараў сэрца.

Маці абняла хлопца.

– Што з табой, сынку, што? – пыталася, лашчачы, як малога.

Доўга не мог супакоіцца.

– Нічога, мама, – сказаў нарэшце з прыкметным намаганнем. – Нічога. Толькі снілася мне... што... мяне громам ударыла.

Удава жахнулася. Але так, каб сын не пазнаў. Хацела азвацца, а голас завяз у грудзях.

Хлопец сядзеў на тапчане. Нерухома выпрастаны, глядзеў перапалохана.

– Гром, мама, – гаварыў ён ціхім, перарывістым голасам, – такі чырвоны, страшны, як дракон. На грудзі мне ўпаў, мама... такі страшны... чырвоны...

Змоўк, толькі голасна дыхаў. Удава сяк-так узяла сябе ў рукі.

– Ат, сыноч, – сказала яна, гладзячы яго па гарачай шчацэ. – Нічога!.. Куды ноч, туды і сон. Нічога, сыноч.

Калі ж у хлопца заляскалі зубы, яна прысела побач, прыгарнула яго галаву да высахлых грудзей і пакалыхвала, як тады, калі ён быў немаўляткам.

Хлопец аціх, супакоіўся і нарэшце апаў на падушку.

– Ідзіце ўжо, мама, – сказаў, – ідзіце, прыляжце... Я засну...

Аднак не заснуў. Ляжаў з шырока расплюшчанымі вачыма, заглядзеўшыся на зоркі, што пагасалі на ўсходзе. Маці зірнула на яго раз і другі раз.

– Чаму ж ты, сынку, не спіш? – спыталася.

– Не магу, мама, – адказаў ён ціха, са скаргай у голасе.

Яна падышла і села каля яго.

– Не пакутуй, сыноч! – сказала. – Не трэба. Няўжо ж гэта Бог літасцівы грамы ў небе хавае, каб забіць адзінага сына ў беднай удавы? Не дазваляць такога пан Езус і маці яго прасвятая... А я скажу табе, што гром – гэта ж праяселле, калі ён хлопцу або дзяўчыне прысніцца. Вось што ён, гэты гром, азначае... Я ж ведаю, у мяне ж ёсць соннік.

Гаварыла яна гэта з усмешкай, амаль весела, водзячы высахлай рукою па хлопцавым лобе, гладзячы валасы, ажно ён павесялеў і таксама ўсміхнуўся. Спытаўся ў яе:

– Дык вы кажаце, мама, што гэта на вяселле?

– А што ж яшчэ! На вяселле, яшчэ на якое вяселле!..

Хлопец задумаўся, а праз хвіліну сказаў:

– Дык я ўжо, мама, буду ўставаць...

– Уставай, сыноч, уставай... Звару сняданак, як перакусіш, дык і пройдзе ўсё.

І прайшло. У гэты ранак было нават у пакойчыку весялей, чым заўсёды, бо ў хлопца больш было часу, і ён навыперадкі з драздом свістаў песню за песняй, ажно той бедны птах ахрып, а калі дайшлі да Зосі, якой захацелася ягад, дык і свістаў ужо так жаласна, нібыта хтосьці ў нос гундосіў. Смяяўся Марцысь, смяялася маці, так яны радасна і рассталіся. Калі ён выйшаў, удава стала каля дзвярэй, прыслухоўваючыся, як аддалялася яго хада. Яна была лёгкая, бадзёрая, свабодная – вядома ж, маладыя ногі... Нават пакрыўленыя ды спаранелыя сходкі не рыпелі сёння, як заўсёды. Адно калі хлопец бразнуў дзвярыма, сэрца старой працяла раптоўным страхам, – так глуха, неяк падземна грукнулі дзверы, ажно страшнае рэха пачулася ў пустых сенцах. Яна падбегла да акна, зірнуць на сына.

Ён ішоў лёгка, спешна, з узнятай галавой, а ўжо каля самай брамкі ў мур, які адгароджваў завод, павярнуўся і паглядзеў угару. Можа, у акенца, а можа, так сабе...

Трошкі пазней густы, чорны дым паваліў з заводскага коміна.

Гадзіна ішла за гадзінай. У старанна прыбраным пакойчыку ацішэла. Стары гадзіннік з яркаю ружай на пажоўклым цыферблаце вяла пацыкваў на сцяне, дрозд спрабаваў пачынаць што-небудзь весялейшае, пацешна змагаючыся са сваёю хрыпатою, а ўдава, можа, думаючы пра сынаў сон, які прадвяшчаў вяселле, перабірала свае святочныя ўборы.

І тут пачуўся страшэнны выбух. Затрэсліся сцены, з камінка пасыпаўся друз. Акенца з бразгатам выпала. Вялікі, іскрысты слуп дыму бухнуў у неба разам з фантанам цэглы і вялікімі асколкамі разваленага коміна, напоўніўшы пакойчык страшэнным бляскам. Удава аслупянела. Аніякага гуку не пачулася з яе амярцвельных вуснаў. Толькі сівыя валасы падняліся над лобам, толькі вочы па-трупяному збялелі з раптоўнага жаху...

Старая, можа, нават не чула дзікага шоламу з вуліцы:

– Кацельшчык!.. Кацельшчык забіты!

.....

Яшчэ нямала гадоў пасля гэтага яна сядзела перад тым самым акенцам, асавела, цьмяна гледзячы на заводскі комін, з якога слупам валіў сіні дым.

Аднак гэты дым не прымаў цяпер розных формаў, як бывала калісьці, а толькі ўсё ператвараўся ў імглістую постаць яе дарагога хлопца. Тады яна ўсхоплівалася з табурэткі і працягвала дрыготкія, сухія рукі. Але імглістую постаць вецер адносіў і развяваў у блакіце.

пераклад з польскай – Янка Брыль

© Янка Брыль, спадкаемцы, 2010

Пераклад зроблены паводле: М. Konopnicka. Nowele. T. I. – Warszawa: Czytelnik, 1962.

Упершыню надрукавана ў альманаху “Далягляды”, 1984.